
MARINA SALTYKOWA-WOLKOWICZ
(MARYNA SALTYKOVA-VAUKOVICH)¹

ANALIZA WYBRANYCH PROBLEMÓW
WYCHOWAWCZYCH W UJĘCIU
MORALNO-TEOLOGICZNYM
W.W. ZEŃKOWSKIGO (1881-1962),
K.D. USZYŃSKIEGO (1823-1871)
I O. PORYFYRYJA Z GÓRY ATOS (1906-1991)

1. Wprowadzenie. 2. Zasady pedagogiki prawosławnej w dziełach W.W. Zenkowskiego. 3. Antropologiczne idee nauczyciela religii K.D. Uszyńskiego. 4. Idee i metody pedagogiki prawosławnej greckiego Zakonnika Porfiryja. 5. Podsumowanie.

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest problemowi uzasadnienia pedagogiki prawosławnej. Rozwój świata duchowego współczesnego człowieka jest bardzo ważnym zadaniem pedagogicznym. Religia jako jeden z głównych elementów kultury duchowej pomaga człowiekowi wyeliminować dysharmonię w duszy, przystosować się do trudnych okoliczności życiowych. Artykuł opisuje metodyczne podstawy pedagogiki prawosławnej w pracach filozofa, pedagoga W.W. Zeńkowskiego. Analizowane prawosławne zasady edukacji i wychowania w pracach

¹ Dr hab. pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach; e-mail: maryna.saltykova-vaukovich@uph.edu.onet.pl; ORCID: 0000-0002-1048-8084.

antropologicznych naukowca i nauczyciela D.I. Uszyńskiego. Artykuł przedstawia jego etyczną koncepcję nauczyciela, a także elementy teorii wychowania moralnego. Analizowana jest teoria pedagogiczna XX-wiecznego zakonnika z góry Atos Poryfiryja, która jest wynikiem jego wieloletnich doświadczeń duszpasterskich. Omówiono kierunki jego pedagogiki rodziny, metody prawosławnego wychowania młodzieży, którymi się posługiwał.

Słowa kluczowe: Pedagogika prawosławna, chrześcijaństwo, antropologia, religia, kultura osobowości, metody wychowania, wychowanie, duchowość.

1. Wprowadzenie

Obecnie, gdy świat przechodzi bardzo silne katastrofy, do najważniejszych zadań wychowania należą: rozwój moralny jednostki, wychowanie wartości moralnych i doświadczanie zachowań moralnych, przyswajanie pojęć kultury, duchowości jako podstawowych wartości. Niestety, nawet osoba wykształcona nie zawsze jest osobą wysoko kulturalną, a dziś, w naszym społeczeństwie jest wielu ludzi o dość solidnej wiedzy, ale o niskim poziomie duchowości i moralności. Istnieje pilne zadanie edukacji i wychowania — kształtowanie kultury osobowości, budzenie jej aktywności moralnej poprzez rozwój duchowego świata każdego człowieka. Zadanie to powinno być rozwiązane poprzez estetyzację, humanitaryzację i doskonalenie kultury ogólnej procesu pedagogicznego w całym systemie edukacji.

Próbując duchowo przetrwać pośród katastrofalnych zmian, wojen i przeobrażeń, które zaburzały naszą społeczną egzystencję, wracamy do zrozumienia roli religii w świecie.

Nasza epoka to okres kontrastów i sprzeczności, przemian społecznych i kulturowych stwarzających przed człowiekiem trudne do rozwiązania problemy z przystosowaniem się do nowych warunków życia. Nasze dzisiejsze społeczeństwo w istocie deifikowało naukę, stało się społeczeństwem konsumpcji, kultury masowej, alienacji i ucisku. Swoimi apelami i napięciami odwołuje się do instynktownych potrzeb młodego człowieka, oferuje obcy sposób życia, tworzy dla niego drugorzędne wyobrazeniowe potrzeby, pielęgnuje nastroje narcyzmu, samozadowolenia. Dlatego nastolatek, młody człowiek

często rozwija błędny pogląd, pędzi na zewnątrz, nie mając wewnętrznego oporu moralnego.

Badając duchową gotowość do komunikacji pedagogicznej w okresie adaptacji, należy zwrócić uwagę na to, że głównym pytaniem dla każdego człowieka zawsze było i pozostaje pytanie o sens życia. Religia pomaga człowiekowi w przestrzeganiu zasad życia duchowego, wyeliminować dysharmonię w duszy, przystosować się, wyleczyć z dolegliwości moralnych, namiętności, które są przyczyną wszelkich ludzkich kłopotów. Religia jest jednym z najważniejszych elementów kultury duchowej, jej główną funkcją jest pomoc człowiekowi w przezwyciężeniu historycznie zmiennych, przejściowych aspektów jego istnienia i podniesieniu człowieka do czegoś absolutnego i niezmiennego.

2. Zasady pedagogiki chrześcijańskiej w dziełach W.W. Zeńkowskiego

Zmiany w obecnej sytuacji społeczno–kulturowej powodują konieczność poszukiwania bardziej efektywnych podejść do edukacji w szkole średniej i na uczelni. Na początek przejdźmy do kilku prac historycznych, aby przeanalizować kierunki praktycznego zastosowania metod pedagogiki chrześcijańskiej. Odkrywając filozoficzne i pedagogiczne idee dotyczące rozwoju świata duchowego, uznaliśmy za stosowne odnieść się do dzieł pedagoga, teologa, historyka W. W. Zeńkowskiego (1881–1962), który wykazał niewystarczalność i powierzchowność tradycyjnego naturalizmu pedagogicznego.

Przed rewolucją 1917 r. był adiunktem na Uniwersytecie Kijowskim. W 1919 r. wyemigrował do Francji. Od 1925 r. był profesorem filozofii i psychologii w Prawosławnej Akademii Teologicznej w Paryżu. Profesor uciekł z Rosji przed bolszewikami. W.W. Zeńkowski krytycznie odnosił się do materializmu i komunizmu, uważał ruch komunistyczny za obcy duchowej kulturze rosyjskiej i ukraińskiej. Na emigracji został duchownym prawosławnym, kapłanem pod jurysdykcją zachodnioeuropejskiego egzarchatu rosyjskich parafii patriarchatu Konstantynopola.

Wracając do uzasadnienia pedagogiki w całościowym prawosławnym światopoglądzie, przyciągając idee antropologii prawosławnej, przezwyciężając sekularyzację pedagogiki, jej oderwanie od wiary, uznał za główne zadanie, któ-

rego rozwiązanie jest kluczem do owocnej kreatywności w dziedzinie edukacji. Podstawowe zasady prawosławnej pedagogiki chrześcijańskiej, cechy rozwoju duszy i życia duchowego w różnych okresach dzieciństwa przedstawione są w takich pracach Zeńkowskiego jak: *Zasada indywidualności w psychologii i pedagogice* (1911), *Wychowanie społeczne, zadania i drogi* (1918), *O intelektualizmie pedagogicznym* (1923), *Psychologia dzieciństwa* (1924), *Problemy wychowania w świetle antropologii chrześcijańskiej* (1934) i wiele innych. Najważniejsze w pedagogicznej koncepcji W.W. Zeńkowskim była miłość i szacunek dla uczniów, wiara w duchowe możliwości i wyjątkowość każdego człowieka, a także wymóg ostrożnego podejścia do sprawy „wychowania osoby w dziecku”².

Według W.W. Zeńkowskiego, najważniejszym tematem pedagogiki jest początek wolności w człowieku. Uważał, że ideę wolności wzmacnia szacunek dla indywidualności dzieci, uznanie prawa dziecka, nastolatka, młodzieży do własnych upodobań i zainteresowań. Według niego, poza wolnością nie ma edukacji: zamienia się ona w szkolenie, w tłumienie jednostki. Ale samej wolności nie wystarczy, ponieważ człowiek nie umie bronić dobra w sobie, niezwykle łatwo ulega różnym pokusom. Dlatego konieczne jest zapewnienie jej związku z dobrem, zmieniając w ten sposób początek wolności w źródło kreatywności, a nie arbitralność, wznoszenie się do dobra, a nie służenie złu. Problem wychowania do dobra Zeńkowski uważa za główny i podstawowy w pedagogice. W tym aspekcie socjalizacja osobowości, jej przystosowanie do życia ma charakter czysto instrumentalny, a celem wychowania powinien być rozwój w duszy dziecka, młodości siłami dobra. Edukacja ustawiczna powinna zatem dokonywać wszechstronnego wzbogacenia świata duchowego jednostki.

Według niektórych filozofów, nauczycieli, psychologów, tragedia współczesnego człowieka polega właśnie na rozdrobnieniu racjonalnych i irracjonalnych wymiarów jego bytu: żyje on na wąskim obszarze oświetlonym światłem rozumu, a sam fundament tego obszaru jest jakby „w ciemności”. Według W.W. Zeńkowskiego, musimy widzieć prymat zasady duchowej, a do tego musimy rozpoznać doktrynę obrazu Boga w człowieku, a wtedy główną postawą wobec człowieka powinna być postawa radości, miłości i wiary w niego³.

² Зеньковский В. В., *Психология детства*, Екатеринбург 1995. [Zenkowsky W.W., *Psychologia dzieciństwa*, Jekaterynburg 1995.].

³ Tenże, *Проблемы воспитания в свете христианской антропологии*, Париж 1996. [*Problemy wychowania w świetle antropologii chrześcijańskiej*, Paryż 1996.].

Jednym z zadań wychowania jest zrozumienie i uzasadnienie wiary w duszę dziecka. Wszelka edukacja inspirowana jest wiarą w możliwość przemienienia i oświecenia duszy ludzkiej, ale to zakłada pewną rękojmię dobra, która żyje w duszy, niezależnie od dialektyki życia. Właściwie ta wiara jest pojmowana tylko w doktrynie człowieka, która rozwija chrześcijaństwo. Radość w trosce o każdego człowieka, dostrzeganie w nim światła i dobroci jest podstawą niezachwianej wiary w niego i bez względu na to, jak moralnie człowiek upada, w umyśle chrześcijanina nie ma do niego niechęci, ale jest smutek i nadzieja na naprawienie, oparta na poczuciu, że nic nie może definitywnie wymazać obrazu Boga w człowieku.

Według tego naukowca, na wszystkich etapach pedagogiczny wpływ na osobowość powinien uwzględniać moment eschatologiczny. Tajemnica śmierci nie może nie zakłócić świadomości pedagogicznej, nie można żyć i wychowywać tak, jakby śmierci nie było. Jednocześnie wielu rodziców boi się rozmawiać z dziećmi o śmierci, a niektórzy nauczyciele również unikają takich rozmów. W związku z tym wymagane jest takie podejście do duszy dziecka, które nie przekreśli sensu naszej codziennej działalności pedagogicznej. Jeśli w świetle śmierci wiele z życia objawia się w swej nieistotności, okazuje się puste i niepotrzebne, to w świetle śmierci wiele rzeczy może okazać się jeszcze bardziej puste i nieistotne. W ten sposób pogłębia się perspektywa wychowania: konieczne jest przygotowanie nie tylko do życia ziemskiego, ale także do życia wiecznego. Znaczenie edukacji objawia się w idei ratowania duszy.

Aby zapewnić postępujący rozwój potencjału twórczego jednostki, edukacja musi być zindywidualizowana. Za bardzo ważną zasadą pedagogiki prawosławnej W.W. Zeńkowski uznaje zasadę indywidualności.

3. Antropologiczne idee K. D. Uszyńskiego

Zajmując się tym aspektem edukacji społecznej, warto nawiązać do prac K.D. Uszyńskiego. Nauczyciel–teoretyk, nauczyciel–filozof po raz pierwszy połączył w pedagogice osiągnięcia różnych nauk antropologicznych. W historii pedagogiki sowieckiej nie brano pod uwagę jego poglądów na katechezę. Głęboka religijność tego nauczyciela została zinterpretowana jako jeden z „reakcyjnych błędów jego światopoglądu”. Tymczasem w jego twórczości problematyka zna-

czenia religii w wychowaniu ma kluczowe znaczenie, o czym świadczą wyniki analizy takich jego pism i artykułów, jak: *Antropologia pedagogiczna, Praca w jej znaczeniu umysłowym i wychowawczym, Szkoły niedzielne, O narodowości w edukacji publicznej, O moralnym elemencie edukacji* i inne.

W swojej pracy pedagogicznej przez całe życie Uszyński przeszedł od obiektywnego idealizmu do materializmu, a potem powrócił do neoplatońskiego spiritualizmu. Nastąpił jakby powrót do początku, ale na innym zakręcie spirali. Jednak nawet szczerze wychwalając materializm, K.D. Uszyński wierzył, że ostateczną przyczyną wszystkich rzeczy jest Stwórca, Duch Absolutny. Wskazuje to, że Uszyński, nie zdając sobie z tego sprawy, w tym okresie swojego życia nadal pozostawał utajonym idealistą. Bez względu na to, jaką koncepcję popiera, jego koncepcja religii wydaje się poznawczo inspirująca.

K.D. Uszyński doszedł do wniosku, że psychologia i pedagogika w swoich podstawach musi mieć uzasadnienie religijne. Co więcej, uważał pedagogikę niechrześcijańską za nie do pomyślenia, »przedsięwzięcie bez motywów, bez przyszłych rezultatów«. Chrześcijaństwo prawosławne, według Uszyńskiego, wskazuje na wzniosły cel edukacji, jego prawdy powinny być podstawą edukacji. Pisał, że zakończeniem kursu pedagogiki ogólnej powinno być »objawienie mentalnych podstaw uczucia religijnego« w człowieku. W okresie adaptacji, kiedy dochodzi do przebudowy sfery poznawczej, motywacyjnej i emocjonalno-wolicjonalnej, można ostrożnie i taktownie pomóc jednostce w samostanowieniu religijnym, nie przez narzucanie, ale poprzez mówienie o różnych możliwościach rozwiązywania problemów egzystencjalnych. Zarysowując je dawał swoim studentom możliwość ich oceny.

Analizując postawę Uszyńskiego wobec religii i edukacji religijnej doszliśmy do wniosku, że religijność pozostawiła szczególnie zauważalny ślad w jego etycznej koncepcji nauczyciela i teorii wychowania moralnego⁴. Tutaj Uszyński łączy religię i moralność. Ideał chrześcijański opiera się na miłości do Boga i miłości bliźniego, która jest ze sobą nierozzerwalnie związana. Im bliższy jest człowiek Boga, tym bliżej innych ludzi. Rozwój osobisty rozumiany jest jako rozkwit wszystkich talentów danych człowiekowi przez Boga, a jednocześnie — ciągle przygotowanie do życia wiecznego.

⁴ Ушинский К.Д., *Две главы из »Педагогической антропологии«, Народное образование* 10 / 1999, с. 243–254. [Ushinsky K.D., *Dwa rozdziały z Antropologii pedagogicznej, „Edukacja Publiczna”* 10/1999, s. 243–254.].

Uszyński mówił o religii jako o jednym z elementów składowych wychowania, bez którego pełne ukształtowanie osobowości nie jest możliwe. Ważna społeczna funkcja religii ma charakter ideologiczny: religia organizuje system światopoglądu człowieka, określa jego rozumienie świata. Integrująca funkcja religii polega na tym, że włącza ona osobę w system stosunków społecznych. Funkcja kompensacyjna jest następująca: religia rekompensuje człowiekowi w ramach wiary poczucie bezpieczeństwa psychicznego. Jeśli człowiek nauczy się dostrzegać we wszystkim przejaw wyższego znaczenia, zacznie mądrze traktować różne życiowe próby i cierpienia, stanie się silną osobowością. Wychowanie takiej osobowości u dziecka jest niemożliwe bez podstawy duchowej i moralnej. Naszym zdaniem, znaczenie tej funkcji jest szczególnie ważne do rozważenia w okresie adaptacji. Ponadto należy zwrócić uwagę na regulacyjną funkcję religii. Polega to na tym, że religia reguluje zachowania społeczne swoich wyznawców za pomocą norm moralnych, zakazów, nakazów, które są realizowane na poziomie indywidualnej i społecznej świadomości i zachowania. W wyniku żywej wiary powstaje wewnętrzne odbicie zachowań moralnych. Cerkiew, według Uszyńskiego, pomaga podnieść człowieka na najwyższy poziom samoświadomości. Był przekonany o potrzebie zjednoczenia cerkwi i szkoły w edukacji.

K.D. Uszyński był przekonany o potrzebie studiowania Biblii w szkole. Analizując stosunek Uszyńskiego do nauczania Biblii, doszliśmy do wniosku, że Biblia pomaga podejmować zadania pedagogiczne, lepiej rozumieć ich sens. Wśród ogromnej liczby zaleceń zawartych w artykułach Uszyńskiego na temat edukacji religijnej jest również potrzeba tworzenia i prowadzenia szkółek niedzielnych w kościele. Pisał o edukacji moralnej poprzez szkoły niedzielne.

4. Idee i metody pedagogiki chrześcijańskiej greckiego zakonnika Poryfiryja

Proponujemy zapoznać się z ideami i metodami chrześcijańskiej pedagogiki prawosławnej na przykładzie ich wykorzystania przez słynnego i szanowanego greckiego zakonnika z Atos Poryfiria. 1 grudnia 2013 r. Synod Patriarchatu Konstantynopola uwielbił Zakonnika Poryfiria jako świętego. Pojęcie Osoby duchownej wiąże się ze świętą górą Athos. Osoba duchowna nie jest oficjalnym tytułem ani służbą w Cerkwi. Taki dar mogli otrzymać tylko ci, którzy wzięli

na siebie wielki czyn służby, modlitwy i postu. Zakonnik Poryfiry (1906–1991) jest jednym z najbardziej niezwykłych zjawisk duchowych XX wieku.

Postaramy się przedstawić interpretację »pedagogiki« Osoby duchownej Porfirego. Zakonnik Poryfiry wyłożył teorię pedagogiczną, która jest kwintesencją jego wieloletniego doświadczenia duszpasterskiego, co dotyczy głównie kwestii porad dla młodzieży, opieki duszpasterskiej rodziców i pedagogii rodziny. Poryfiry działał jako doświadczony mentor i doradca rodzin i młodzieży. Jego osobowość jest ozdobiona różnorodnymi cechami moralnymi i duchowymi, szczególnymi zdolnościami i cnotami.

Głównym darem duchowym Poryfirego była bezgraniczna miłość do Boga i człowieka. Całe Jego dzieło było pokornym poświęceniem się Bogu i bliźniemu. Zakonnik ten zawsze używał najskuteczniejszych środków pedagogicznych, aby pouczać lub wspierać psychologicznie swoje duchowe dzieci. Według profesora pedagogiki na Uniwersytecie w Atenach, George’a Krustalakisa, „obejmował wszystkie duchowe dzieci w każdej minucie ich życia miłością i nieustanną modlitwą”⁵.

Jego pedagogika, realizowana przez Niego jako Ojca duchownego, jest pedagogiką Ojców Cerkwi, zachowaną do dziś w tej tradycji. Był człowiekiem doskonałej, holistycznej miłości, wewnętrznej duchowej doskonałości i świętości. Dzięki duchowemu przewodnictwu przyczynił się do narodzin i odrodzenia swoich duchowych dzieci poprzez Ewangelię. Nasza komunikacja z duszą dziecka jest pedagogicznie owocna tylko wtedy, gdy reguluje ją miłość do dziecka, wiara w nie. Dla nauczyciela nie ma nic ważniejszego niż wniknięcie w wyjątkową osobowość, duszę dziecka, dołączenie do niej, pomoc. I jest tylko jeden sposób zbliżenia się do tajemnicy duszy człowieka — to jest droga miłości do Niego. Tutaj racjonalność łączy się z doświadczeniem, z intuicją.

Jedną z Jego największych zalet moralnych było rozumowanie. Zakonnik Porfiry był głównie mentorem rozumowania. Przywództwo duszy opiera się na edukacyjnej sztuce rozumowania, procesie, który czasami może być zapobiegawczy, a czasami uzdrawiający. Dzięki temu tajemniczemu wychowaniu, Poryfiry nauczał, kierował, doradzał dzieciom, młodzieży i rodzicom.

⁵ Крусталакис Г., *Старец Порфирий, духовный отец и наставник*, Минск 2000, с. 41. [Krustalakis G., *Zakonnik Poryfiry, duchowy ojciec i mentor*, Mińsk 2000, s. 41].

Uczył nie tylko słowem, ale także milczeniem, a wielokrotnie — samą swoją obecnością. Zakonnik Poryfiry nie przedstawiał abstrakcyjnych zasad moralności, dążył głównie do stworzenia głębokiego osobistego związku. Będąc rozważnym ojcem duchowym, pomagał na różne sposoby i środki; z uwagą i godnością wsłuchiwał się w problemy ludzi, stał się następcą ich niepokoju, z życzliwością i czułością odpowiadał na różne pytania, pouczał, przekonywał i wspierał słabych. Serdeczny, nie denerwował się dziećmi niespokojnymi, nierozsądnymi i z trudnościami duchowymi. Jego słowo nie było tylko powierzchownym słowem komunii: było to słowo dojrzałe, esencjalne, budujące najgłębszą komunie dusz. W tej wyjątkowej godzinie spotkania i obcowania z duchowym dzieckiem zakonnik Poryfiry wykorzystał bardzo skuteczne narzędzie pedagogiczne — miłość ewangeliczną. Ponieważ sam Poryfiry był przepełniony Boską miłością, promieniował tą miłością wokół siebie. Rozmówcy poczuli ten blask, dostrzegając bezgraniczną miłość. W tak sprzyjającej atmosferze zakonnik prowadził diagnostykę i terapię psychologiczno-pedagogiczną. Zakonnik Poryfiry uważał, że najważniejszym wsparciem i pomocą, jakiej można udzielić każdej osobie, jest słuchanie Go, gdy chce porozmawiać o swoich potrzebach i problemach, o swoim bólu, kiedy chce się porozumieć, aby nie odczuwać przygnębiającej samotności i wstręt społeczny, który miazdży osobowość. Czułe ojcowskie uściski były zawsze dostępne dla każdego cierpiącego, dla każdej złamanej duszy, zagrożonej moralnym upadkiem. Jego edukacyjne słowo obudziło uczucia osłabione przez niszczący wpływ światowych trosk. Zwykle wychodził od konkretnego problemu, który zajmował Jego rozmówcę, tj. od widocznego punktu, początkowego tematu. Następnie stopniowo zbliżał się do podstawy uzasadniającej, motywującej przyczyny zachowania. Zakonnik Poryfiry starał się podkreślić tło osobliwego zachowania lub grzechu. Starał się rozpoznać gotowość i usposobienie swojego duchowego dziecka do pokuty, ukazać dynamikę Jego nieświadomego zachowania lub zidentyfikować patologię Jego życia osobistego lub rodzinnego. Po pierwszym podejściu do konkretnego problemu zakonnik Poryfiry zbadał ogólnie całe życie swojego rozmówcy, ujawniając przy tym nawet tajne szczegóły. Następnie wybrał odpowiednią metodę porad i wskazówek dla danej osoby. Podchodził do każdego problemu zgodnie z jego specyfiką, nigdy nie dawał tej samej rady dwóm osobom. Mógł udzielić dziesięciu różnych odpowiedzi dziesięciu osobom, które szukały Jego porady w tej samej sprawie.

W swojej pracy duszpasterskiej zakonnik realizował zasadę indywidualizacji. Każdą osobę postrzegał jako wartość absolutną, jako osobowość jedyną. Rozumiał i szanował szczególnie charakter każdego, a także wolność osobistą.

Niezwykła pokora była główną cechą Zakonnika Poryfirego. Cnota ta stanowiła podstawę moralności pedagogicznej mnicha. Stała asceza, pokora, rozumowanie i posłuszeństwo otwierały drogę do korygowania samoświadomości i poczucia własnej wartości. Jak wszyscy święci, mógł, stosując metodę samooskarżania i odpędzania próżności, oczyścić swoje „ja” z wszelkiej dumnej mądrości. Różne trudności uważał za sprawdzian kultuwowania pokory: czy będę się gniewał, czy się sprzeciwię i tak dalej. „Nie bój się trudności... Mają jakiś święty cel dla Twojej duszy” — nauczał Zakonnik Poryfiry⁶. Więc ojciec Porfiry nauczał, że człowiek może przejść przez każdą trudność i stać się lepszym.

Szacunek dla indywidualności dziecka, uznanie prawa dziecka do pójścia własną drogą, wyrzucenie tego, czemu przeciwstawia się wewnętrzna dynamika duszy — wszelkiej przemocy — wzmacnia ideę wolności we współczesnej pedagogice. Ale sama wolność nie wystarczy — konieczny jest związek między wolnością a dobrem. Świadomość chrześcijańska wypływa w rozumieniu człowieka z głębokiego poczucia Jego wartości, związanego z rozpoznaniem w człowieku obrazu Boga.

Zakonnik Poryfiry akceptował bliźniego takim, jakim ten był, ze słabościami i osobliwościami w zachowaniu. Nie interesował się wyglądem młodych ludzi, nie przeciwdziałał oszołomieniem ich zewnętrznej ekscentryczności czy wręcz prowokacji. Spoglądał na najgłębsze pokłady duszy, siły napędowe, podstawę zachowania, ponieważ wiedział, że jeśli wewnętrzne w człowieku jest w porządku, automatycznie znajdzie to odzwierciedlenie w zewnętrznym. Nawiasem mówiąc, Święci stosowali tę samą taktykę.

Święci kochali człowieka takiego, jakim jest, z Jego ułomnościami i niedociągnięciami, ale działali pedagogicznie świadomie i rozważnie, stosowali elastyczne metody pedagogiczne. Poryfiry zawsze unikał skrajności i ekscesów w swoim nauczaniu, wiedząc, że nie przyczyniają się one do duchowego wychowania młodego człowieka. Wręcz przeciwnie, stosował takie metody i techniki jak umiar, bezgraniczna miłość, rozsądna pobłażliwość.

⁶ Αγάπριου Μονάχου, *Η θεϊκή φλόγα που άναψε στην καρδιά μου ο Γέρον Πορφύριος*, Αθήναι 1999, σ.95. [Agapiou Monashou, *Boski płomień, który rozpałił w moim sercu ojciec Poryfiry*, Ateny, 1999, s.95].

Spójrzmy na kilka przykładów Jego nauczania.

Pewnego dnia zakonnik w centrum Aten spacerował z dwiema dziewczynami, Jego duchowymi dziećmi, i zobaczył pewną dziewczynę o wyzywającym wyglądzie, w bardzo krótkiej spódniczce. Poryfiry zapytał swoje duchowe córki: „»Co myślisz? Oceniasz tę dziewczynę?« — »Nie, Ojcze«, – odpowiedzieli, znając Jego podejście. »Dobrze sobie radzisz i nie potępiaj Jej« — powiedział zakonnik. Nie oceniaj ludzi po Ich wyglądzie. Ta dziewczyna, którą widzisz, ma cudowną duszę! Ma silną duszę. To, co teraz robi, czyli próbując w tak śmiały sposób wzbudzić zainteresowanie, odnosi się do siły Jej duszy. Wyobraź sobie, co by się stało, gdyby ta dziewczyna poznała Chrystusa, gdyby dowiedziała się tego, co Ty wiesz. Wtedy oczywiście osiągnie bardzo wysoki poziom«⁷. Bardzo często potępiamy ludzi po wyglądzie, a Ojciec uczył, po pierwsze, nieoceniania, a po drugie, od razu pokazał swoim uczniom, że można też zmienić złą myśl na dobrą: dziewczyna potrafi ubierać się prowokacyjnie, bo jest to odważny i silny charakter. Jeśli taka osoba stanie się wierząca, będzie służyła Panu Bogu całą siłą swojego charakteru.

Był to niezwykle jasny sposób nauczania Ojca Porfirego: nie potępiać człowieka za gniew, zazdrość itp., jak gdyby nie zauważał jego słabości. Warto zauważyć, jak od razu próbował zaszczepić dobrą myśl swoim towarzyszom, korygując ich ewentualny negatywny, potępiający stosunek do osoby na rzecz dobrego. „Nie martw się i nie próbuj odcinać ani korygować niedociągnięć drugiego. Kochaj Go z Jego wadą. Pan się Nim zaopiekuje”. Porfiry miał absolutną pewność, że bez pomocy łaski Bożej człowiek nie może przewyciężyć zła, grzechu, swoich niedociągnięć jedynie ludzkim wysiłkiem, nie może zmiażdżyć swojej pychy. Dlatego miał absolutne pobłażanie grzesznikom: „Potępiaj grzech, ale nigdy nie potępiaj samego grzesznika”.

Mądry duchowy Ojciec odpowiedział: „w tym czasie bądź cicho. Ukryj swoją »pobożność«. Nie denerwuj go. To jest ten moment, jakbyś była »dobrze ubrana«, jakbyś nosiła wszystko, co piękne, podczas gdy on jest »brudny«, »w strzępach«. To twoja „pobożna” obecność odpycha go i podnieca”⁸.

Czasami rodzice próbują sztucznie narzucać pobożność swojemu dziecku, a to jest odpychające.

⁷ Крусталакис Г., *Старец Порфирий, духовный отец и наставник*, dz. cyt., s. 85–86.

⁸ Αγάπιου Μονάχου, *Η θεϊκή φλόγα που άναψε στην καρδιά μου ο Γέρον Πορφύριος*, dz. cyt., σ. 86.

Święty Poryfiry starał się uświadomić człowiekowi, że zawsze w sytuacjach konfliktowych trzeba sobie wyrzucać. Zadał konkretne pytanie osobie: „Co robisz, aby się poprawić? TY jesteś przyczyną zła. Tak więc nie będzie powodu, by kogokolwiek potępiać. Nie patrz na to, co robią inni. Spójrz na siebie. Poprawienie innych nie jest twoim zadaniem. Przebacz wszystkim z głębi serca. Nie wypowiadaj zbyt wielu słów... Zachowuj się prosto i z miłością”⁹.

Ojciec Poryfiry wierzył, że podstawa osobowości kształtuje się — słusznie lub niesłusznie — w rodzinie. Z tego powodu zwracał szczególną uwagę na pasterstwo i budowanie życia rodzinnego. Temat prawidłowego zachowania i wychowania dzieci w rodzinie był najważniejszy w naukach mnicha. Wierzył w szczególną rolę „miłosnej rozmowy” między rodzicami, w czułość związku. Ojciec Poryfiry przywiązywał dużą wagę do przypadków „uwikłanych” dzieci, jak charakterystycznie nazywał te trudne do wychowania. Były to dzieci z różnymi problemami psychicznymi, które zwykle pojawiają się w burzliwej atmosferze, z powodu agresywnych postaw ich rodziców. Zakonnik powiedział nawet, że różne problemy dzieci zaczynają się w czasie ciąży, jeśli matce nie zależy na życiu ze spokojem i spokojną duszą. Emocjonalne doświadczenie osobowości matki w tym okresie odciska piętno na charakterze dziecka. W przypadkach, gdy pojawiały się problemy psychologiczne, Poryfiry starał się wspierać rodzinę swoją bezgraniczną miłością. Zwykle, jak zawsze, wychodził od analizy problemów.

Kiedy rodzice zapytali Go: „Co zrobić z dzieckiem? Jest pełen niepokoju i strachu...”, odpowiedział: „Jesteś za Niego w pełni odpowiedzialny. Od łona, w którym go stworzyłaś, ze złymi relacjami między wami, wszystkimi tymi psychicznymi urazami i problemami psychologicznymi, które będzie nosił przez całe życie”¹⁰. Rzeczywiście, bardzo często rodzice mają ze sobą konflikty, co wpływa na charakter dziecka.

Powiedział też: „Dzieci nigdy nie powinny widzieć, że się kłócicie lub podnosicie na siebie ton głosu... Świętość rodziców zbawia ich dzieci... Stań się świętym — a z dziećmi nie będziesz miał żadnego problemu... I oczywiście jest to bardzo proste: gdy przyjdzie łaska Boża. Jak przychodzi Boska łaska? Pokora i modlitwa. Ale nasza modlitwa musi być silna i żywa. Kiedy modlimy

⁹ Tamże, σ.67.

¹⁰ Κρυστάλακис Γ., *Старец Порфирий, духовный отец и наставник*, dz. cyt., s. 101.

się z wiarą i cierpliwością, zawsze osiągamy rezultaty... Nie irytuj swoich dzieci... Cokolwiek chcesz powiedzieć swoim dzieciom, mów z modlitwą. Dzieci nie słyszą uszami: dopiero gdy przychodzi łaska Boża, oświecająca, wtedy słyszą wszystko, co chcemy im powiedzieć. Jak chcesz coś powiedzieć dzieciom, powiedz Matce Bożej, a Ona to załatwi. Ta wasza modlitwa stanie się życiodajnym oddechem, duchową pieśczętą, która pieści, przytula i przyciąga dzieci”¹¹.

Ojciec Poryfiry wierzył, że dzieci mogą być nieposłuszne z powodu ciągłego nękania przez dorosłych. W odpowiedzi na skargi matki, że jej syn już nie jest posłuszny, nie chodzi do kościoła itp., zakonnik powiedział kobiecie: „Ile lat go gnębisz: »Zrób to, idź tam«. Teraz chce wolności. Nie mów Mu: »Zrób to w ten sposób, zrób to inaczej. Tylko módl się potajemnie z miłością do Niego«”¹². Tak doradza wielu współczesnych psychologów, gdy widzą nadmierną opiekę w rodzinie, stałą kontrolę rodziców nad dzieckiem.

Wymienione postanowienia i poglądy ojca Poryfiryja są wykorzystywane we współczesnych teoriach psychopedagogicznych o rodzinie jako systemie społeczno–psychologicznym. W tym systemie relacje między rodzicami, dynamika i stabilność życia rodzinnego wpływają na psychikę każdego członka rodziny. Ale szczególnie dotyczą duchowego świata dzieci i młodzieży, na których osobowości wyraźnie odciskają się — albo pieczęć miłości i nadziei, albo głęboki i trwały ślad rozpacz, i duchowej śmierci. W ten sposób rodzina „przekształca się z plazmy życia w centrum śmierci”. Dziś przedstawiciele „terapii rodzinnej” uważają, że aby zmienić osobę, trzeba zmienić relacje i pozycje między członkami rodziny i dokładnie to radził zakonnik Poryfiry. I znowu: „Aby zmienić świat, musisz zmienić rodzinę”¹³.

5. Podsumowanie

Na zakończenie chciałabym zauważyć, że nie chodzi tu o sztuczne powiązanie prawosławia z problemami i ideami współczesnej pedagogiki, ale o ujawnienie wewnętrznego związku między poważnymi osiągnięciami nowoczesnej myśli pedagogicznej a głębokim zrozumieniem człowieka, jakie

¹¹ Tamże.

¹² Αγάπιου Μονάχου, *Η θεϊκή φλόγα που άναψε στην καρδιά μου ο Γέρον Πορφύριος*, dz. cyt., σ.100.

¹³ Крусалакис Г., *Старец Порфирий, духовный отец и наставник*, dz. cyt., с.102.

rozwija chrześcijaństwo. Religijne uzasadnienie pedagogiki, w przeciwieństwie do naturalizmu i transcendentalizmu, pozwala wyjaśnić zależność człowieka od jakiejś wyższej zasady. Już samo to uzasadnienie wyjaśnia zarówno siłę osoby, jak i potrzebę pomocy łaski, które pochodzą od Boga, a nie od jakichkolwiek bezosobowych wartości.

Proces wychowania powinien mieć na celu uczynienie uniwersalnych ludzkich wartości duchowych i kulturowych własnością każdego człowieka. W związku z tym ważne jest zbadanie, co antropologia prawosławna zapewnia dla działalności pedagogicznej. Świadomość chrześcijańska wynika z rozumienia człowieka jako wyjątkowej wartości. Bardzo ważne jest, aby nauczyciel wniknął w konkretną, niepowtarzalną osobowość, aby jej pomóc. I jest tylko jeden sposób zbliżenia się do tajemnicy duszy człowieka — droga miłości do niego. Tutaj racjonalność łączy się z uczuciami, intuicją i intuicją pedagogiczną. Nasza komunikacja z duszą ucznia jest owocna pedagogicznie tylko wtedy, gdy reguluje ją miłość do niego, wiara w niego. Moralność i godność zawsze były na czele kultury religijnej. Współcześni nauczyciele muszą znaleźć w sobie siłę moralną, wiedzę, mądrość, aby wypełnić zadanie duchowego odrodzenia jednostki.

Znaczenie duchowego wychowania religijnego nie tylko pozostaje, ale nabiera nowego znaczenia w naszych trudnych czasach, kiedy następuje gwałtowny spadek poziomu moralnego społeczeństwa. Jest rzeczą oczywistą, że w ramach zdrowego rozsądku religia i nauka bynajmniej nie wykluczają się, a wręcz przeciwnie, są w dobrej zgodzie i wzajemnie się uzupełniają. Nie można przeciwstawić się edukacji, nauce i religii jako czemuś niezgodnemu, co potwierdza historia odkryć naukowych. Wartości duchowe są rodzajem funduszu ludzkości, gromadzonego przez tysiąclecia, który nie tylko nie zanika, ale z reguły rośnie. W moralnym dążeniu każdego człowieka ważna jest kwestia relacji dobra i zła, istoty szczęścia i sprawiedliwości, miłości, sensu życia. W okresie adaptacji do aktywności zawodowej wzrasta znaczenie tych zagadnień dla jednostki, co jest spowodowane szeregiem czynników społeczno-psychologicznych. Obowiązkiem moralnym nauczyciela jest ukazanie w przekonujący sposób ogromnej kulturowej i formacyjnej roli tradycji i wartości religijnych, aby pomóc uczniom kształtować postawę szacunku wobec ich historii, kultury i religii chrześcijańskiej.

Bibliografia

- Зеньковский В.В., *Психология детства*, Екатеринбург 1995. [Zenkowski W.W., *Psychologia dzieciństwa*, Jekaterynburg 1995].
- Зеньковский В.В., *Проблемы воспитания в свете христианской антропологии*, Париж 1996. [Zenkowski W.W., *Problemy wychowania w świetle antropologii chrześcijańskiej*, Paryż 1996].
- Крусталакис Г. Старец *Порфирий, духовный отец и наставник*, Минск 2000. [Krustalakis G., *Zakonnik Poryfiry, duchowy ojciec i mentor*, Mińsk 2000].
- Ушинский К.Д., *Две главы из »Педагогической антропологии«*, Народное образование 10 / 1999, с. 243–254. [Ushinsky K.D., *Dwa rozdziały z Antropologii pedagogicznej*, Edukacja publiczna 10/1999, s. 243–254].
- Αγάπιου Μονάχου, *Η θεϊκή φλόγα που άναψε στην καρδιά μου ο Γέρων Πορφύριος*, Αθήνα 1999. [Agapiou Monashou, *Boski płomień, który rozpałił w moim sercu ojciec Poryfiry*, Ateny 1999].

ANALYSIS OF SELECTED EDUCATIONAL PROBLEMS IN THE MORAL–THEOLOGICAL APPROACH OF W.W. ZENKOWSKIEGO (1881–1962), K.D. USZYNSKI (1823–1871) AND O. PORIFYRY FROM ATOS (1906–1991)

Summary

The article is devoted to the problem of substantiating pedagogy in a holistic Christian worldview. The development of the spiritual world of modern man is a very important pedagogical task. Religion as one of the main elements of spiritual culture is what helps a person to eliminate disharmony in the soul, to adapt to difficult life circumstances. The article describes the methodological foundations of Christian pedagogy in the works of the philosopher, teacher V.V. Zenkovsky. A description of the Christian principles of education and upbringing in the anthropological works of the scientist and teacher D.I. Ushinsky. The article presents his ethical concept of a teacher, as well as elements of the theory of moral education. The pedagogical theory of the Athos Elder

of the twentieth century, Porfiry, is analyzed, which is the result of his many years of pastoral experience. The directions of his family pedagogy, the methods of Christian education of youth, which he used, are described.

Keywords: orthodox pedagogy, christianity, anthropology, religion, personality culture, methods of education, upbringing, spirituality.